

Espais Terminològics 2009

Terminologia i variació geolingüística

Aula Magna de la Universitat de Barcelona, 12 de novembre del 2009

Bloc 3. Variació geolingüística en la comunicació especialitzada
---

DIVERSITAT LINGÜÍSTICA I GESTIÓ DELS NOMS DELS PRODUCTES DE LA PESCA

Jordi Lleonart

Introducció

Algunes de les cultures entorn del Mediterrani tenen una llarga tradició en l'explotació del mar i, per tant, les seves llengües, com el cas del català, són força riques en denominacions d'espècies i productes marins d'interès gastronòmic o ornamental.

L'existència de variants locals és, doncs, habitual. Com en el cas d'altres vocabularis de terra endins, aquesta diversitat terminològica pot ser objecte de bromes entre veïns, però en el cas del català mai no representa cap problema real de comunicació.

Habitualment aquestes variants consisteixen en sinonímies, que poden ser geogràfiques, autèntics geosinònims, o de registre de llenguatge. També hi ha homonímies. La majoria es donen entre vocabularis diferents, cosa que evita malentesos, i ben poques vegades s'esdevenen en el mateix vocabulari, i encara menys sovint amb caràcter local.

En definitiva, la diversitat terminològica dels noms dels productes de la pesca no representa per al català cap problema particular, ans una riquesa que convindria no perdre. No obstant això, els aspectes administratius i burocràtics de la societat actual fan que les coses no siguin tan senzilles. Es demana que les espècies tinguin un sol nom en l'àmbit de l'administració corresponent (àmbit que no és pas el lingüístic). Aquesta pressió va en la línia de crear una llengua estàndard que implica la consagració d'un nom (que fins ara era un sinònim) a la categoria de nom oficial, bandejant implícitament els altres sinònims. Les conseqüències d'aquesta política sobre l'empobriment de la llengua no les coneixem, tot i que sí que coneixem la simplificació de la llengua que ha generat l'estàndard periodístic en altres camps terminològics.

Els registres del llenguatge en referència als noms dels peixos

Quan parlem dels noms dels peixos cal aclarir primer el registre en què parlem. Com a mínim podem usar cinc registres: (i) científic, (ii) popular, (iii) comercial o gastronòmic, (iv) culte, o urbà o periodístic, i (v) oficial. Cada registre té mots i

expressions pròpies, i quan n'hi ha de comuns el seu significat pot canviar considerablement.

Per exemple el mot *peix* no forma part del registre científic. En el culte aquest mot agrupa *osteïctis* i *condrictis*, i en el popular i comercial inclou també altres productes del mar. Pot ser que un *arròs de peix* contingui crustacis i mol·luscs, i gens de peix (en sentit culte).

La confrontació de diferents registres genera diferents tipus de problemes. Per exemple, els intents de classificar tots els organismes que es pesquen entre peix blau i peix blanc poden dur a situacions una mica absurdes. La Generalitat de Catalunya considera peix blanc l'agulla (*Belone belone*), l'amploia (*Sprattus sprattus*), la castanyola (*Brama brama*), la llampuga (*Coryphaena hippurus*), la melva (*Auxis rochei*) i la palomida (*Lichia amia*), entre d'altres, incusions que són força discutibles. També considera la tonyina (*Thunnus thynnus*) peix blau, mentre que segurament es tracta d'un peix que defuig aquest tipus de classificacions tan poc científiques.

Per tant, el primer que hem de fer, quan parlem d'organismes marins o productes de la pesca, és saber en quin registre ens movem i usar la nomenclatura adequada.

Exemples de registres

Científic	Popular	Comercial o gastronòmic	Culte, urbà o periodístic	Oficial
<i>Gasterosteus aculeatus</i>	punxoset sorellet	-	espinós	-
<i>Gambusia affinis</i>	menjamosquits	-	gambússia	-
<i>Pseta maxima</i>	rèmol empetxinat	turbot	-	rèmol empetxinat
<i>Gobius spp.</i>	cabot, burro, ruc		gobi	gobi
<i>Thunnus alalunga</i>	bacora	tonyina blanca (impropi) bonítol del nord (castellanisme)	-	bacora (també a altres espècies)
<i>Xiphias gladius</i>	emperador	emperador	peix espasa	peix espasa emperador
<i>Luvarus imperialis</i>	-	-	luvar	-
<i>Sphyrna zygaena</i>	cornuda, llunada		peix martell	
<i>Stichopus regalis</i>	espardenya, llongo, llonguet, sola, cogombre de mar, petaca	espardenya	-	espardenya
<i>Solen marginatus</i>	canyut, màneg de ganivet	navalla	navalla	navalla

La variació geogràfica

Com en qualsevol altra àrea temàtica amb terminologia popular, el món de la pesca i la zoologia marina és ple de variants geogràfiques.

Geosinònims

El DIEC2 defineix *geosinònim* com “Sinònim d’un mot en un altre dialecte de la mateixa llengua”. Són molt abundants i no representen cap problema. No sempre les fronteres de geosinònims dels noms dels organismes marins coincideixen amb les dels dialectes. Territoris amb una activitat pesquera ben diferenciada, com la zona del delta de l’Ebre, o l’Empordà, sovint presenten una nomenclatura particular.

Heus aquí alguns dels exemples típics de geosinònims en català:

El *seitó* o *aladroc*. Aquests noms corresponen a l’espècie *Engraulis encrasicolus*. *Seitó* és el nom que es dona a la major part del Principat i *aladroc* de les Illes, el País Valencià i la zona del delta de l’Ebre. Un altre geosinònim que presenta un cert problema és *anxova*, nom que de manera general s’aplica a aquesta espècie a la marina de l’Empordà. El problema és que *anxova* correspon més pròpiament al seitó que ha estat sotmès a un procés de conserva: d’acord amb el DIEC2, *anxova* és “seitó, especialment l’adobat amb sal”.

Un altre exemple ben clàssic és el dels *molls* i *rogers*. *Roger* des del Maresme cap a llevant (incloent-hi el Rosselló) i *moll* a la resta del domini lingüístic.

El delta de l’Ebre és ric en localismes, com *moixarra*, que és l’*orada* de la resta de l’àmbit lingüístic. Altres exemples de geosinònims es donen en la taula següent:

Nom científic	Nom popular	Lloc
<i>Alopias vulpinus</i>	guineu guilla rabosa	Catalunya Catalunya País Valencià
<i>Engraulis encrasicolus</i>	seitó aladroc anxova boqueró	Catalunya País Valencià, Illes Balears Empordà (impropi) castellanisme
<i>Mullus</i> spp.	roger moll	Catalunya a llevant del turó de Montgat Resta de Catalunya, País Valencià, Illes Balears
<i>Sparus aurata</i>	orada moixarra	Tot el domini lingüístic (també <i>aurada</i> o <i>daurada</i>) Zona del delta de l’Ebre
<i>Chromis chromis</i>	estudiant tuta	Catalunya Illes Balears
<i>Micromesistius poutassou</i>	maire mare del lluç bacallaret	Països Catalans Catalunya País Valencià

<i>Aphia minuta</i>	jonquillo xanguet	Illes Balears Catalunya
<i>Seriola dumerilii</i>	cèrvia o cerviola iserna letxa	Empordà, Illes Balears Vilanova Parts de Catalunya, País Valencià
<i>Gobius spp.</i>	burro, ase cabot	Catalunya, País Valencià Illes Balears, País Valencià
<i>Botus podas</i>	tacó puput pedaç tapaculs	Nord de Catalunya Sud de Catalunya Illes Balears Parts de Catalunya, País Valencià
<i>Balistes carolinensis</i>	ballesta surer	Catalunya Illes Balears
<i>Nephrops norvegicus</i>	escamerlà gadagang gramàntol cigala	Catalunya Tarragona País Valencià (Dénia) castellanisme (la cigala és una altra espècie)
<i>Scyllarus arctus</i>	cigala llagosta lluisa xuia	Gran part de Catalunya i País Valencià Empordà Arenys
<i>Maja squinado</i>	cabra cranca	Catalunya Illes Balears
<i>Sphaerechinus granularis</i>	garota monja, mongeta	Catalunya País Valencià (Dénia)
<i>Stichopus regalis</i>	espardenya llongo llonget sola cogombre petaca	Catalunya, Menorca Catalunya Catalunya Catalunya Palamós País Valencià (Dénia)

Homònims

El DIEC2 defineix *homònim* com “Mot que és formalment idèntic a un altre però té significat diferent”. El món de la zoologia marina és ple d’homònims força innocents i que no generen confusió. Hi ha moltíssims casos en què un peix rep el nom de quelcom de terra. Sense voler fer una llista exhaustiva, trobem mamífers (*guilla, rata, llop, ca, cavall, fura, gat, guineu, llúdria, marmota, vaca*) –de vegades hi són presents tots dos sexes, encara que per designar espècies diferents (*porc i truja, ase i somera*)–, ocells (*oreneta, tord, canari, gall, moixó, puput*), rèptils (*llangardaix, dragó, colobra, escurçó*), artròpodes (*aranya*), plantes (*clavell*), objectes inanimats (*agulla, baldufa, bot, castanyola, càvec, cinta, clau, guitarra, pedaç, sabre*), càrrecs jeràrquics (*emperador, rei, soldat, ministre*) –inclosos els religiosos (*cardenal, bisbe, capellà, monja, escolà, pelegrí*)–, oficis (*estudiant, metge, músic, bruixa*), estats de l’home (*borratxo*), estat civil (*viuda, fadrí, donzella*), parts del cos, gairebé sempre de caràcter sexual (*carall, vit, pixota*) i fins i tot éssers fantàstics (*àngel, quimera*). Fins

ara només hem esmentat peixos, però els invertebrats també s'hi poden incloure (*cabra, espadenya, patata, tomàquet, fideu, morralet, canana*).

Les homonímies dins del mateix àmbit de la zoologia marina, en què la mateixa forma designa espècies molt diferents, són una mica més inquietants.

En alguns casos els homònims es desactiven adjectivant-ne un o tots dos. Per exemple, *vaca serrana* (*Serranus scriba*), i *vaca* (o *vaca tremolosa* o *vaca enrampadora* o *vaca morena*) (*Torpedo* spp.). Un altre cas és el de *pixota de llanguet* (*Carapus acus*), *pixota blanca* (*Ophidion barbatum*) i *pixota vermella* (*Cepola macrophthalmia*), tres espècies molt diferents entre si. En el cas d'espècies similars és habitual aquest mètode de diferenciar-les.

Guineu s'aplica, sense adjectivar, a tres espècies ben diferents: *Alopias vulpinus*, *Chimera monstrosa* i *Callionymus lyra*. Les dues darreres tenen altres sinònims alternatius; la primera, no, si més no actualment.

Ullverd correspon a dues espècies molt diferents però que comparteixen la característica de tenir els ulls d'aquest color: *Chimaera monstrosa* i *Clorophthalmus agasizi*. No obstant *C. monstrosa* es coneix més sovint per altres sinònims: *caro*, *guineu* (homònim amb altres espècies), i amb el cultisme *quimera*. Aquesta és, però, una homonímia amb trampa. *C. agasizi* és una espècie no comercial i no té nom comú. Amb la fal·lera batejadora que anima massa esperits a Catalunya, algú es va fixar en el color dels ulls sense adonar-se que el nom ja estava adjudicat. La confusió que s'introdueix amb invencions maldestres és gran i duradora.

Les homonímies presentades fins aquí no estan lligades a un indret en particular, no tenen caràcter geogràfic, que jo sàpiga. Més perillosos són els mots que, en diferents indrets, designen espècies diferents. Aquests serien un autèntic problema, però afortunadament n'hi ha molt pocs de reals en l'àmbit del català, i sovint un d'ells té un àmbit geogràfic força restringit. D'aquests, n'hem trobat dos que formen part d'una mateixa sèrie. En gran part de l'àmbit del català es coneix com a *llenguado* l'espècie *Solea solea*, com a *palaia* l'espècie *Citharus linguatula*, i s'anomenen *peluda* diverses espècies del gènere *Arnoglossus*. A la zona del delta de l'Ebre aquesta nomenclatura està correguda: no tenen el nom *llenguado* i la *Solea solea* l'anomenen *palaia*, la *Citharus linguatula* és la *peluda*, i els *Arnoglossus* són també *peludes*, adjectivades diversament. Al País Valencià tornem a trobar *llenguado*, però sovint s'aplica *peluda* (o *pelada*) a *C. linguatula*. Així, si algú ens invita a *palaia*, no sabrem de quin peix es tracta si no coneixem la seva procedència.

	Zona de l'Ebre	Reste de Catalunya
<i>Solea vulgaris</i>	palaia	llenguado
<i>Citharus linguatula</i>	peluda	palaia
<i>Arnoglossus</i> spp.	peluda adjectiu	+ peluda

Uns altres homònims, més perniciosos encara, són aquells importats per contaminació del castellà. No es tracta de simples castellanismes sinó de la

substitució del sistema de nomenclatura. Un parell d'exemples ben significatius són el *gall* i la *cigala*, com s'indica a la taula adjunta

	Català	Castellà
<i>Lepidorhombus boscii</i>	bruixa	gallo
<i>Zeus faber</i>	gall	pez de San Pedro
<i>Nephrops norvegicus</i>	escamarlà	cigala
<i>Scyllarus arctus</i>	cigala	santiaguíño

La ictionímia estàndard

L'Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació (FAO) va iniciar durant la dècada dels seixanta del segle passat unes publicacions (guies i catàlegs) destinades a facilitar la identificació d'espècies d'interès per a la pesca, el darrer objectiu de les quals era contribuir a millorar les estadístiques pesqueres. En aquells moments es va prendre la decisió, que encara es manté, de donar a les espècies un nom "comú" en anglès, francès i castellà, tot i que no totes les espècies que apareixen a les seves publicacions tenen els tres noms. Donada la presència en moltes parts del món d'aquestes tres llengües, la presència de geosinònims és abundantíssima, amb la qual cosa la FAO ha escollit un dels sinònims o simplement s'ha inventat el nom quan l'espècie no és present en la zona lingüística. Tot plegat fa que aquests "noms FAO" siguin força artificiosos per a aquestes llengües. No obstant això, l'impacte de la FAO és gran i aquests noms han tingut molt d'èxit.

Més recentment, el web FishBase (www.fishbase.com), ha enfocat la qüestió dels noms d'una manera molt més útil i natural: els noms comuns tenen quatre descriptors: (i) país, (ii) llengua, (iii) tipus i (iv) nom comercial oficial (aquest darrer amb valor "sí" o "no"). El descriptor "tipus" té diverses possibilitats: "vernacular", "FAO", "market" o "AFS" (que és una nomenclatura nord-americana), distingint, amb bon criteri, el nom FAO del vernacle. Aquests quatre descriptors, sobretot els dos primers, són molt millors per aplicar als noms que només el país o la llengua (com passa en tantes obres publicades).

Independentment dels intents d'estandardització de caràcter internacional, que al capdavant només afecten unes poques llengües majoritàries, sovint les autoritats locals tenen interès a donar noms "estàndard" als productes del mar i de la pesca. Abans que res caldria preguntar-se si realment cal aquesta estandardització. Jo crec que no, ja que el nom científic té precisament aquesta funció, però com que no sembla que les administracions siguin felices amb els noms científics, persisteixen a estandarditzar, cosa que no vol dir altra cosa que uniformitzar i perdre riquesa lingüística.

En tot cas, ens trobem diversos casos que cal discutir i resoldre: (i) com gestionen les administracions els (geo)sinònims? i (ii) com s'han d'anomenar les espècies que no tenen nom popular o vernacle? Naturalment hi ha altres problemes d'importància cabdal i molt d'impacte, com ara la introducció de barbarismes (fonamentalment

castellanismes) i l'empobriment lingüístic, però la seva discussió i tractament depassen l'abast d'aquest escrit.

Passem a analitzar breument aquests casos:

1. Gestió de (geo)sinònims per les administracions

Habitualment el que es fa és donar preponderància a un sinònim i bandejar els altres. Per exemple, la Generalitat de Catalunya ha adoptat *moll*, *seitó* i *espartdenya*, sense considerar en absolut les possibilitats *roger*, *aladroc* o *llongo*. Per contra a les estadístiques de Palamós l'*espartdenya* apareix com a *cogombre de mar*. Els únics sinònims explícits al web de la Generalitat són: *peix espasa* i *emperador* per a *Xiphias gladius* i *fusta* i *pagre pigallat* per a *Pagrus caeruleostictus*, i tots dos tenen problemes: per al primer el nom genuí català és *emperador*, mentre que *peix espasa* és una importació del castellà, tot i que ben antiga i arrelada entre gent no relacionada amb el mar. (Permeteu-me incloure una anècdota personal que ve a tomb amb això: parlant amb un pescador de la costa de garbí, em va esmentar, i jo em vaig horroritzar, el nom *peix espasa*; li vaig preguntar com és que n'hi deia així, i la seva resposta va ser ben significativa: "com que vostè és de Barcelona n'hi dic així perquè m'entengui, però nosaltres en diem *emperador*".) Per al segon, el TERMCAT accepta *pagre reial* mentre *fusta* és simplement un disbarat inventat (i publicat!).

La Generalitat Valenciana inclou, amb bon criteri *seitó* i *aladroc*, tot i que *aladroc* és el nom realment propi del País Valencià. També *xirla* i *rossellona*, i *orada* i *dorada*, on *xirla*, probable castellanisme, és ben arrelat al País Valencià, i *dorada* és clarament un castellanisme. També trobem *palomida* i *sorell de penya*, que és una mica més problemàtic ja que pot fer referència a una sinonímia de *Lichia amia* o referir-se a dues espècies diferents, perquè *sorell de penya* pot ser el *Trachinotus ovatus*.

Les Illes Balears no tenen cap llista "oficial" d'espècies.

Per acabar-ho d'embolicar, el govern de l'Estat publicà el 2002 (BOE 250, del 18 d'octubre) unes llistes amb els noms "comercials" estàndard en castellà i els usats en les "comunitats autònomes". Aquesta llista presenta algunes curiositats, com per exemple ignorar els accents en totes les llengües (inclòs el castellà), i, pel que fa al català, ignorar qualsevol mena de regla ortogràfica. Permeten la presència de sinònims (sense atribuir prioritat). Aquesta llista l'han tret, de manera versemblant, dels noms que les confraries enregistaven en les seves estadístiques (sovint apuntades per un funcionari sense el coneixement suficient) i potser de consultes a les direccions generals de pesca. És una llista poc de fiar però que pot donar alguna informació interessant.

2. Denominació de "noves" espècies

Hi ha diversos casos d'espècies sense nom vernacle que "cal" batejar:

2.1 Comercialització d'espècies exòtiques no conegudes fins ara (productes alimentaris, d'aquariologia, etc.), a les quals s'ha de donar un nom comercial. Això passa des de fa temps i cada vegada és més freqüent. Tenim la *rosada* (*Genypterus*

spp.), i els ous del *lumpus* (*Cyclopterus lumpus*), que són noms totalment nous. Però d'altres han manllevat, o manlleven encara, noms usats per a altres espècies com la *perca del Nil* (*Lates niloticus*), que s'havia anomenat, realment de manera molt impròpia, *mero*; o molts peixos plans que es comercialitzen filetejats com a "llenguado", sense que ho siguin (per exemple, l'halibut negre, *Reinhardtius hippoglossoides*, el famós peix protagonista de la guerra pesquera entre Espanya i Canadà el 1995), i tants d'altres.

2.2 Traducció de llibres i reportatges on s'esmenten espècies que difícilment tornaran a sortir enlloc més. Normalment es tracta d'espècies pertanyents a grups més o menys abundants, que tenen moltes espècies. La invenció d'un nom hauria de tenir les següents característiques (l'ordre no importa):

- i) Mirar que no sembli un nom popular. El nom hauria de mostrar més o menys clarament el seu caràcter d'invenció. L'ús de noms populars pot induir a confusió.
- ii) Tractar, fins on sigui possible, que els noms siguin coherents amb els d'altres llengües.
- iii) Tractar, fins on sigui possible, que els noms siguin coherents amb els d'espècies del mateix grup taxonòmic.
- iv) No tenir cap por de fer servir el nom científic.

Conclusió

Una primera conclusió és que no hi ha necessitat de tenir noms "oficials" més enllà del nom científic. Temo que aquesta conclusió és picar ferro fred, però no me'n puc estar de dir-la.

La nomenclatura dels organismes marins ha de respectar en primer lloc la terminologia tradicional, mirant de no prioritzar uns noms sobre d'altres. El cas dels geosinònims és particularment sensible i penso que respectar-los no perjudica la coherència de la llengua, ans al contrari, ajuda a mantenir-ne la riquesa. En el casos que calgui incorporar nous productes cal seguir uns criteris de "bateig", tot i que, sovint, els interessos comercials s'avancen als lingüístics, i no sempre representen solucions gaire correctes. Per tal d'afrontar aquests reptes d'una manera eficaç cal disposar d'una metodologia i, sobretot d'un procés àgil de detecció de neologismes i una eficient i també ràpida divulgació de la seva resolució entre els elements clau (fabricants, importadors, organitzacions especialitzades, etc.). També caldria que les diferents administracions involucrades es coordinessin.

En tot cas és molt important que qualsevol acte terminològic no vagi en la direcció de substituir noms tradicionals o d'introduir confusió.